

K problému ontologie kultury

Zvýšená pozornost věnovaná přírodě kontrastuje s malým vědeckým zájmem o kulturu

Prof. PhDr. Ing. JOSEF ŠMAJS, CSc.

Katedra filosofie, Filosofická fakulta Masarykovy univerzity
Arne Nováka 1, Brno, 602 00; e-mail: josef.smajs@econ.muni.cz

ABSTRAKT:

Autor interpretuje kulturu z hlediska evoluční ontologie. Uvádí, že řecká filosofie byla sice ontologičtější, ale že ke struktuře přírody i tehdejší kultura byla přezírává. Dnešní zvýšená teoretická pozornost věnovaná přírodě (tj. systému, který jsme nevytvořili) podle autora kontrastuje s malým vědeckým zájmem o kulturu (tj. o systém, který jsme vytvořili). Kulturu pojímá jako výtvor člověka, jako mladý uměle vytvořený systém uvnitř staršího, přirozeně vzniklého systému přírody. Připomíná, nejen existenciální závislost kultury na přírodě a protipřírodní orientaci nynější kultury, ale i fakt že kulturní systém svůj hostitelský přírodní systém nebezpečně pustoší. Kulturu přitom považuje za nebiologický systém s vlastní vnitřní informací, již ovšem není informace genetická, nýbrž informace pojmová, společenská duchovní kultura. Autor uvádí dva hlavní způsoby, jimiž lidskou aktivitou vznikají kulturní struktury: 1. historicky starší nepřímý způsob, kdy tyto struktury vznikají bez scénáře, tj. historickou sukcesí (např. společenské instituce a etnické jazyky); 2. dnes převládající způsob přímý, kdy tyto struktury vznikají jako realizace scénáře, tj. jako struktury informačně předepsané (např. materiální kultura a technika). Hájí názor, že patrně jen starší nepřímý způsob, podřízený biosféře a obecnému hledisku lidského zdraví a štěstí, může integrovat parciální a způsob přímý (informačně předepsaný), který podléhá diktátu dílčí vědecké, technologické a ekonomické racionality. Lidský druh přitom není odpovědný za přírodu, kterou nevytvořil a které plně nerozumí. Je naopak odpovědný za kulturu, za své dílo, jímž Zemi nevratným způsobem pustoší. Autor proto v závěru naznačuje potřebu biofilní transformace nynější protipřírodní kultury.

ABSTRACT:

The author interprets culture from the point of view of evolutionary ontology. He asserts that even though Greek philosophy was ontological, the culture of that time was dismissive of the structure of nature. According to the author, today's increased theoretical attention paid to nature (i.e. to a system we have not created) contrasts with little scientific interest in culture (i.e. the system we have created). He understands culture as a human product, as a young, artificially created system within an older, naturally created system of nature. He points out not only existential dependence of culture upon nature and anti-nature orientation of today's culture, but also the fact that cultural system dangerously devastates its hosting natural system. At the same time he considers culture as a non-biological system with its own inner information, which, however, is not genetic information but conceptual information, social spiritual culture. The author presents two main reasons through which human activity generates cultural structures: 1. historically older indirect way, in which such cultures originate without a script, i.e. through historical succession (e.g. social institutions and ethnic languages); 2. nowadays prevailing direct way in which such structures originate as an implementation of a script, i.e. as structures with prescribed information (e.g. material culture and technique). The author maintains that perhaps only the older indirect method, subordinate to biosphere and to general perspective of human health and happiness can integrate partial and direct method (with prescribed information), which is liable to the dictate of partial scientific, technological and economic rationality. However, human species is not responsible for nature which they have not created and which they do not understand. To the contrary, they are responsible for culture and for their work through which they irreversibly devastate the Earth. Therefore in the end the author points to the need of biofilic transformation of today's anti-nature culture.

KLÍČOVÁ SLOVA:

kultura, příroda, filosofie, ontologie, protipřírodní kultura, racionality

KEYWORDS:

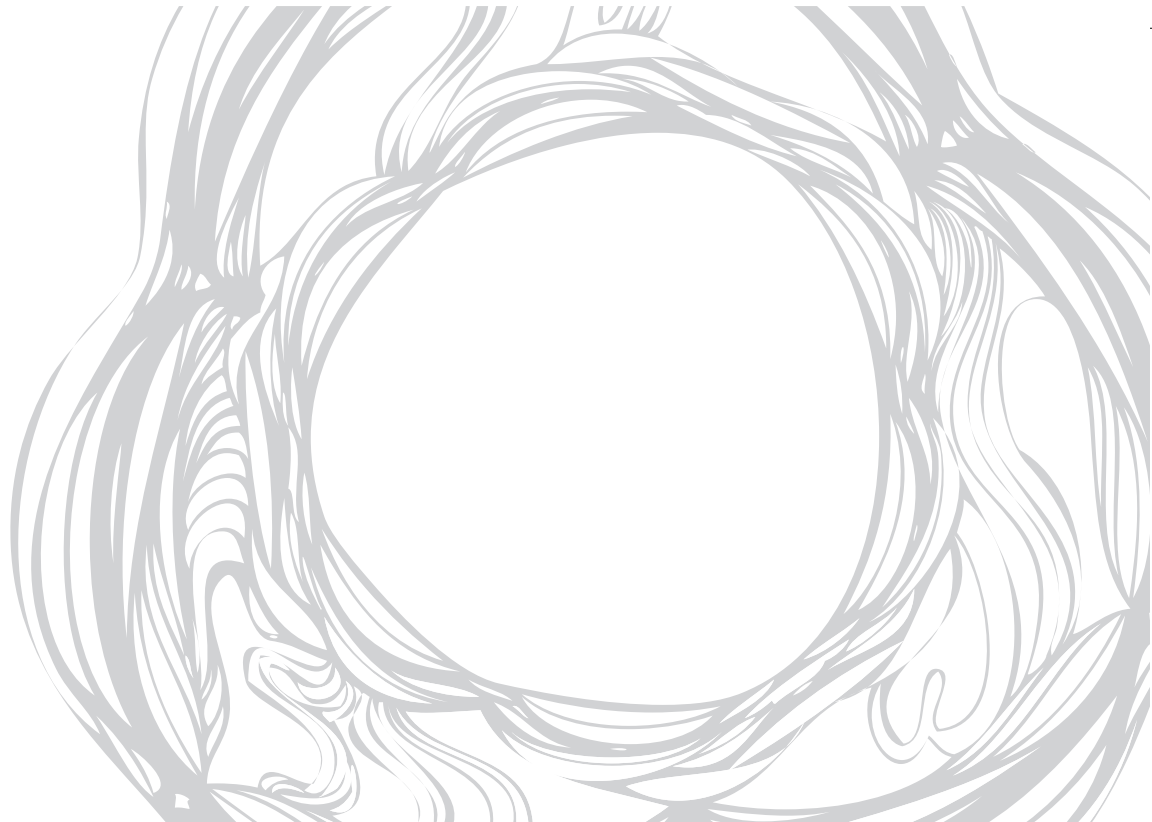
Culture, Nature, Philosophy, Ontology, Anti-Nature Culture, Rationality

Řecká předsokratovská filosofie byla především ontologičtější. I když vedle problému počátku, tj. staré antické otázky, z čeho všechno vzniklo, částečně řešila i problém struktury, tj. značně spekulativní otázku, z čeho se všechno skládá, jejím předmětem byla skutečnost - abstraktně pojaté bytí. Teprve dnes si však uvědomujeme, že antický typ filosofického myšlení byl k ontické struktuře přírody i tehdejší kultury přezíráv.

Ve středověku se předmět ontologie komplikuje tím, že se jím stává svět stvořený či prostoupený božskou přítomností, pro filosofii nepochopitelnou duchovní strukturou. Novověká filosofie, která ontologickou roli boha oslabila a zvýraznila světskou duchovní aktivitu člověka, chápala ontologii jednak tradičně, tj. jako abstraktní obecnou teorii bytí postrádající božskou přítomnost

(např. N. Hartmann), a jednak jako součást antropologie, tj. jako způsob prožívání světa člověkem (např. M. Heidegger).

Redukce skutečnosti na prožívané bytí, či dokonce na problém poznávání světa člověkem (I. Kant), odváděla pozornost filosofie od struktury světa, oslabovala původní význam ontologie jako „první filosofie“ (Aristoteles). Kantův filosofický obrat ke gnoseologii, který je součástí novověkého obratu filosofie k člověku, už do té míry znehodnocuje všechny přímé racionální úvahy o bytí, že se mnoha filosofům zdá, že ontologie jako obecná filosofická teorie už není ani možná, ani potřebná. V duchu tohoto obratu Kant totiž explicitně zdůrazňuje, že předmětem našeho poznání nemohou být věci o sobě, ale pouze jevy, věci pro nás. „Čím by mohly být věci o sobě, to nevím

a ani to vědět nepotřebuji, poněvadž nějaká věc se mi nemůže nikdy naskytnout jinak než v jevu“ (Kant 2001:219).

Pokantovský zájem o teorii lidského poznání, který předstírá skromnost a kritičnost člověka ve vztahu k možnosti vytvořit věrohodný ontologický koncept skutečnosti, se dnes jeví spíše jako další povýšení novověké lidské pýchy, jako explicitní vyjádření nadřazeného postavení člověka vůči přírodě. Na pozadí přehlížené struktury skutečnosti, o níž se vůbec nepředpokládá, že by mohla být aktivitou, či dokonce tvořivou subjektivitou (vytvářející a reprodukcující člověka), filosofie tematizuje jen dílčí a vůči přírodě abstraktně opoziční subjektivitu lidskou. Tím se filosofie otevřeně hlásí k antropocentrismu, k ontické, poznávací²⁾ i hodnotové nadřazenosti člověka nad přírodou. Protože novověký filosofický zájem se zaměřuje především na člověka či úzce gnoseologickou opozici člověka a přírody, ani přírodní, ani kulturní systém (celek onticky rozděleného pozemského bytí) nestojí v centru pozornosti novověké filosofie.

Novověkou filosofii, novověkou vědu i novověké umění tedy spojuje jejich výrazně antropocentrická orientace. I když tyto součásti duchovní kultury tematizují také vnější svět, zajímá je jen potud, pokud se vztahuje k lidským zájmům, prožitkům, motivacím a hodnotám. Vnější svět je pro ně světem člověka. Protože většina novověkých filosofů přijímá Kantovo zdánlivě hlubokomyslné varování, že věci o sobě jsou nepoznatelné, filosofie tematizuje hlavně lidskou poznávací aktivitu a kreativitu. Vedle falešné opozice člověka a přírody tak vzniká i falešná představa o lidské společnosti jen jako o společenství živých lidí. V nově vznikajících společenských vědách (zejména v antropologii a sociologii) se rozvíjí zájem o lidskou svobodu, morálku, odpovědnost a práva člověka. Upevňuje se iluze o legalitě soukromého či společenského vlastnictví člověkem obsazeného území zeměkoule, dále se prohlubuje raně novověký panský postoj člověka k přírodě.³⁾

ONTICKÁ STRUKTURA KULTURY

Vysoká teoretická pozornost věnovaná přírodě, tj. systému, který člověk nevytvořil a za jehož existenci proto nenese přímou odpovědnost, dnes ostře kontrastuje s malým teoretickým zájmem o kulturu. Kulturní systém přitom člověk svou nebiologickou aktivitou vytváří, a proto za něj nese dosud neupřesněnou druhovou odpovědnost. Jde totiž o systém, jehož vnitřní konstitutivní informace (duchovní kultura) vznikala už v animálním duchovním paradigmatu. Vznikala spontánně, tj. bez podílu filosofie a teoretických věd o kultuře. Pozor-

nost dnešních společenských věd by se tedy měla zaměřit na proces budování a reprodukce kultury. Zvýšenou pozornost formování umělého kulturního systému bychom měli věnovat také proto, že kultura se stala globálním systémem, s nímž se část lidského vědomí stále více identifikuje, ale s nímž lidský konzervativní organismus (ani lidský genom), formovaný přirozenou evolucí, nemůže být sourodý.³⁾

Umělá ontická struktura kultury (kulturní bytí), která by měla být předmětem zájmu věd o kultuře, není ovšem totožná ani s duchovní kulturou, ani se společenským životem lidí: s lidskými motivy a zájmy, s lidskými právy, svobodou a odpovědností. Kulturní bytí je také zpředmětněnou objektivní strukturou, která vzniká lidskou aktivitou a která zásadním způsobem ovlivňuje nejen životy lidí, nýbrž i pozemskou přírodu. Patrně i pro tuto širší skrytou souvislost problému se o místě a roli lidské kultury v přírodě ani ve fázi její globalizace teoreticky nediskutuje. Jakoby se tím zakrýval fakt, že kultura je lidskou aktivitou vytvářený systém, který zahrnuje duchovní, organizační i věcné složky a který nebezpečně rychle vrůstá do těla pozemské přírody, tj. rozšiřuje se na jeho úkor. Přechází se tím obecně systémové zjištění, že také kultura musí mít předmětné tělo (fenotyp), a proto i své území (ekologickou niku), které může získat jen zcizením, omezením a kontrolou místa, původně již obsazeného jinými biologickými obyvateli: přirozenými ekosystémy. Nekritickým příznivcům expanze kulturního systému (zejména dnešním ekonomům a politologům) patrně vyhovuje, že se kultura chápne nepředmětně a neurčitě, např.: 1. jako kulturní činnost člověka, tj. jako získaný rys lidského chování; 2. jako kultura duchovní; 3. jako lepší stránka civilizace; 4. jako pokračování či zušlechťování přírody.

Všechna výše uvedená pojetí jsou v konfrontaci s nynější ekologickou situací matoucí. Kulturu sice nemůžeme považovat za rozšířený fenotyp člověka, jakým jsou v případě bobrů jejich hráze, či v případě pavouků jejich pavučiny, ale není ani pouhým „genotypem“ svého systémového fenotypu, tj. pouze kulturou duchovní. Je „fenotypem“ své duchovní kultury, tj. fyzickým systémem s vlastní strukturou a fungováním. Ve vztahu k člověku jako druhu je jeho „vnějším neorganickým tělem“, jeho zvláštním umělým „domovem“. Je jeho společným expandujícím přibýtkem, který ho jakoby chrání před přírodou, před vlivy jeho skutečného přirozeného domova. Proto spolu s tím, jak roste toto „tělo kultury“, jak z přirozeného bytí vzniká bytí kulturní, hrozivě ubývá vzácné bytí přirozené.

¹⁾ Dnes již spolehlivě víme, že své vnější prostředí poznávají všechny živé systémy. Podrobnější argumentaci viz (Šmajš 2008:188-194).

²⁾ I když R. Descartes tento postoj sám nevytvářel, pregnantně jej formulovat. Ještě ukážeme, že předpokladem současného obratu společenských věd k Zemi je opuštění tohoto novověkého antropocentrického postoje.

³⁾ Pro výraznější biologické přízpůsobení lidského organismu zvláštnostem kulturního systému (pokud je vůbec biologicky možné) je totiž doba existence kultury příliš krátká.

► Člověk jako druh, jehož nepřirodní aktivita kdysi zapálila kulturní evoluci a který nikdy nepotřeboval vědět, co je příroda, kultura a jaké je místo kultury v přírodě, se dnes bez filosofické teorie kultury a jejího ontického konfliktu s přírodou může stát faktorem svého zániku: rozvoj dílčí racionality, který je spolu s ekonomickým liberalismem patrně hlavní příčinou nynějšího rozmachu kultury, předává totiž lidský osud do rukou slepé ekonomické spontaneity.⁴⁾ Za rychlým postupem civilizacího pokroku se viditelně opožďuje pomalý proces lidského kritického chápání světa v jeho celku. Lidé už nevědí, v jakém světě žijí, a globalizující se kultura, která stále více postrádá negativní zpětné vazby svých dílčích kultur s jejich nikami, přichází také o svou poslední občanskou (globálně světónázorovou) negativní zpětnou vazbu se Zemí.⁵⁾

Neujasněné pojetí ontické struktury kultury může být proto jednou z příčin lidské sociální rezignace a skepse. Chceme-li ekologické krizi čelit z úrovně politiky i z úrovně občanů, musíme systémovou podstatu kultury znát. I širší veřejnost by dnes měla vědět, že kultura je lidskou aktivitou vytvářený systém s vlastní vnitřní informací, již je kultura duchovní. Měla by vědět, že kulturní bytí je uměle evolučně konstituované z bytí přirozeného a že jako fyzické bytí vzniká nevratnou rekonstrukcí ze starší a širší pozemské přírody. Měla by vědět, že slepý proces protipřírodní evoluce, který kulturu ohrožuje, bude nutné nově orientovat a usměřňovat.⁶⁾

Spolu s uznáním existenciální závislosti kultury na přírodě bude nezbytné přijmout i fakt její nynější protipřírodní orientace. Na jedné straně je třeba nově pochopit přirozenou onticky tvořivou evoluci Země, zejména evoluci vysoce svébytného globálního systému biosféry, a na druhé straně odhalit kořen ontické kreativity lidí i protipřírodní směřování evoluce kulturního systému. S tímto odhalením totiž souvisí kardinální otázka, proč se onticky konstitutivní aktivita člověka ani v době značně vyspělých přírodních věd nemůže připojit ke starší konstitutivní aktivitě přírody, proč je s to vytvářet pouze uměle oživenou technosféru a zvláštní onticky protikladné kulturní struktury.

I když se v konkrétní lidské aktivitě relativně snadno uplatňuje vědomá a cílevědomá stránka člověka, i když jen člověk je nositelem sociokulturního poznání, morální i právní odpovědnosti, jedinými dvěma globálními „subjekty“, které se dnes na zemském povrchu střetávají, jsou kultura a příroda. A protože živá příroda jako systém, který je nesrovnatelně starší než kultura, svými jednobuněčnými organismy (bakteriemi) obsadila povrch zeměkoule již před více než třemi miliardami let, protože je nedělitelným celoplanetárním systémem s vlastní vnitřní informací, plynou z toho dva důležité závěry: za prvé, emergentní struktury kultury musely nutně vzniknout odlišným způsobem, než jakým se formoval pozemský život;⁷⁾ za druhé, kulturní struktury (předměty, technologie, organizace, instituce) se utvářely nejen z odlišně uspořádaných forem abiotické pozemské přírody, nýbrž také na úkor její přirozené biotické uspořádanosti. Růst kultury byl tedy provázen jak rozšiřováním uměle informačně „předepsané“ uspořádanosti materiální kultury a techniky, tak záměrnou podporou určitých organismů pozemského života (při rozšiřování lovu, chovatelsví a obdělávání půdy), tj. souborem opatření, která vedla k omezení a ničení původní biotické rozmanitosti.

Kulturní uspořádanost jako nejprve nebiotická uspořádanost makroskopická, byla ve srovnání s jemnou a víceúrovňovou biotickou uspořádaností nejen organizačně odlišná a relativně jednoduchá, ale také otevřená pro

nové sociokulturní poznání. Protože se obracela zejména proti slabě bioticky integrovaným ekosystémům, byla s to si některé z nich lokálně podřizovat. Vůči nim měl umělý kulturní systém jednu důležitou strategickou výhodu. Přestože byl rovněž analogickým typem informačně nepředepsané uspořádanosti, jakou byly přirozené ekosystémy, na rozdíl od nich od počátku obsahoval volnou systémově integrující informaci: společenskou duchovní kulturu.⁸⁾ I když její složky (formy společenského vědomí) byly nejprve synkretické a poplatné animální tradici, již dostatečně silně determinovaly lidské nebiologické chování.

Z pohledu lidského krátkodobého prospěchu se mnohým badatelům zdálo, že kultura pozemskou přírodu zlepšuje, že má schopnost přírodní struktury a síly využívat, doplňovat a zlepšovat. Zdálo se, a mnozí autoři i část veřejnosti jsou o tom přesvědčeni dosud, že kulturní evoluce je buď koevolucí, nebo přímým pokračováním evoluce života na Zemi. Ale my již víme, že přirozená biotická evoluce je nejen systémově jednotná, ale také na mnoha úrovních divergentní, a že proto nevrcholí jen v jedné linii, tj. v člověku (i když se to např. domníval velký teoretik evoluce P. Teilhard de Chardin).⁹⁾ Je totiž dostatečně prokázáno, že přirozená biotická evoluce přirůstá a vrcholí ve všech větvích tzv. „evolučního stromu života.“ A nevrcholí-li člověkem, tím méně může vrcholit jeho umělým druhově specifickým výtvořem - jeho vnějším neorganickým tělem, protipřírodní kulturou. Jako pouze lidmi generovaný tvořivý proces směřuje kulturní evoluce od počátku nejen proti vesmírné entropii, nýbrž i proti systému, který kulturu obklopuje, který této entropii čelí a její celkovou pozemskou bilanci snižuje: proti dříve evolučně konstituovaným strukturám neživé i živé přírody.

I když se zdá, že kultura navazuje na evoluční proces přírody, i když ji mnozí autoři považují za „pokračování genetické evoluce jinými prostředky“ (Popper 1977:48),¹⁰⁾ přírodní faktory a síly, které využívá, svérázně organizuje a orientuje. Nutí je fungovat v rámci nadindividuálního umělého systému („exosomatického organismu člověka“), který vstřebal a zpředmětlil sociokulturní orientaci, tj. záměry lidského intelektu skryté ovládané lidským druhovým sobectvím. Zdá se však, že toto sobectví, které zatím společenské vědy netematizovaly, ale které je onticky významnější než známé sobectví individuální a skupinové, bylo přirozenou evolucí nastaveno jakoby jen pro slabou regionální kulturu, tj. pro biosféru s výraznou převahou přirozených ekosystémů. Vytvoření globální technické spotřební civilizace jedním biologickým druhem, proto přirozenou evoluci „zaskočilo“.

Zejména jiné směřování a odlišný ontický řád kultury spolehlivě odhalují protipřírodní povahu kulturní evoluce, potvrzují, že formotvorným činitelem kultury není proces biotického poznávání a zbytkové aktivity velkého třesku, který utváří, harmonizuje a diferencuje biosféru: konstitutivním činitelem kultury je pouze geneticky i kulturně orientovaná aktivita lidí.

Teprve umělý organismus kultury, tvořený lidmi, jejich vztahy, organizačními a věcnými strukturami, integrovaný sociokulturní informací, vytváří otevřený samoorganizující se systém příslušné regionální kultury. Do jeho rámce patří nejen materiální kultura včetně techniky, společenské instituce a organizace, ale i ostatní společenské činnosti a regulativy (hodnoty, řízení, dělba práce, součinnost, komunikativní aktivita). Tento fyzický systém, který svými specializovanými subsystemy poznává i zpředměťuje poznání (tj. produkuje nejen životně nezbytné prostředky lidského života, nýbrž i svou vlastní strukturu), který se samovolně reprodukuje a roz-

⁴⁾ Ekonomická spontaneita by totiž mohla optimalizovat růst kulturního systému jen v „neomezených“ vnějších podmínkách, tj. na zeměkouli, jejíž přirozenou uspořádanost by ani nesnižovala, ani nezamořovala.

⁵⁾ Právě ve vytvoření negativní zpětné vazby, která by mohla korigovat rozmach globalizovaného kulturního systému, spočívá důležitost ontologického pochopení kultury pro širší občanskou veřejnost.

⁶⁾ Pro teoreticky adekvátní interpretaci kultury je nezbytné opustit antropologické hledisko bezprostředních lidských zájmů, které souviselo se substančním přístupem k člověku. Substančně-atributivní přístup k člověku je ovšem pro řešení řady antropologických otázek užitečný. Lidé jsou skutečnými subjekty svého života. Ale nejsou to nikdy jen vrozené či získané schopnosti jedinců, co v evoluci kulturního systému rozhoduje. Důležitou roli tu hrají nadindividuální struktury a vztahy. Úzce pojaté studium vlastností jedinců nás proto nikdy nepřivede k pochopení toho, jak je kulturní systém uspořádán, jak se reprodukuje a vyvíjí.

⁷⁾ Fritjof Capra cituje z práce předních mikrobiologů (Margulis 1986), když připomíná, že „... není pravda, že jsme nechali bakterie daleko za sebou... Podle Margulisové je koncepce planetární autopoietické sítě opodstatněná, protože veškerý život je uzavřen v bakteriální síti, jež organizuje sama sebe za pomoci složitých sítí senzoryckých a kontrolních systémů, které teprve nyní začínáme rozpoznávat. Život na Zemi neustále regulují nescísná množství bakterií, žijících v půdě, horninách a oceánech stejně jako uvnitř rostlin, živočichů a lidských bytostí.“ (Capra 2004:197).

⁸⁾ Prostorový integrativní dosah duchovní kultury byl sice nejprve omezený ekologickou nikou té které lokální kultury, ale dnes, ve fázi globalizované informační společnosti, má duchovní kultura hospodářsky a technicky nejvyspělejších zemí tendenci zahrnout a ovládat celý svět.

⁹⁾ „Jednou a jen jednou v průběhu své planetární existence se Země mohla obalit životem. A také jednou a jen jednou byl život s to překročit práh reflexe. Jen jednou uzrála chvíle pro myšlení, tak jako pro život. A od té chvíle člověk chtěl nechtěl tvoří špičku celého stromu - na to nesmíme zapomenout.“ (Teilhard de Chardin 1990:229).

víjí, po všech stránkách převyšuje původní poznávací, regulační i produktivní schopnosti jedinců.

DUCHOVNÍ KULTURA ŠTĚPÍ SKUTEČNOST

Nejen přirozená evoluce nebo lidské individuum, ale také nadindividuální aktivita kulturního systému může vytvářet emergentní ontické struktury. Dosavadní dějiny kultury proto také nejlépe pochopíme z proměňujících se fenotypových forem kulturních systémů. Tyto dějiny kdysi započaly nenápadnou transformací přírodního prostředí a živých systémů lidskou nebiologickou aktivitou. Zcela nedávno (v novověku) tuto transformaci rozšířilo technické konstruování opřené o vědu (navazující na tradici řemesla a strukturální aspekt sociokulturní informace), které dnes provází rozsáhlá technologická přestavba zemského povrchu. A jakkoli se rychle rozvíjejí informační technologie a vznikají globální sítě různých úrovní, zdá se (a to navzdory rostoucí divergenci konstrukčních principů v procesu vytváření materiální kultury a techniky), že nebude snadné vytvářet kulturní struktury jinak, než jako dosud: tradiční umělou konstrukcí, která zahrnuje destrukci přirozených struktur a která zatím vylučuje (i když asi ne navždy) obtížnou a nebezpečnou intervenci do informačně málo přístupných genomů živých systémů.¹¹⁾

Z výše uvedených souvislostí vyplývá, že konstitutivní informace kulturních struktur nemůže být informace přirozená, nýbrž obsahově odlišná, jinak získávaná, kódovaná a využívaná (distribuovaná) informace kulturní - duchovní kultura. A právě duchovní kultura, která „dokáže“ obrátit přirozené potence člověka i část člověkem

vá z toho, že je třeba vážně filosoficky posuzovat nejen to, co dnešní kultura přináší člověku v hédonistickém a úzce intelektuálním smyslu, nýbrž také to, o co člověka ochuzuje a čím ho ohrožuje v perspektivním výhledu somatickém a psychickém: tím, že radikálně pozměňuje Zemi, ničí přirozené ekosystémy, odnímá lidem smysluplnou práci.¹²⁾

Biosféra jako jediný pozemský systém schopný plně samostatně dlouhodobě existovat a evoluce se už nachází v krajní dynamické nerovnováze. Vymírání biologických druhů vyvolané kulturou je už asi tisíckrát až stotisíckrát rychlejší než vymírání přirozené (Wilson 1995:357). A protože pro otevřený nelineární systém Země neplatí mechanická kauzalita, mohl by jí i malý podnět přivést do nového, ještě více nerovnovážného stavu. Máme téměř jistotu, že tento planetární systém se schopností samoregulace, pro to, aby v nových podmínkách udržel vlastní integritu, „obětuje“ i jakoukoli formu života jen vzhledem k tomu, že pro její existenci zaniknou podmínky.

Člověk je sice také normálním živočišným druhem, velkým primátem,¹³⁾ tj. jeho biologická prosperita závisela na struktuře, rozsahu a „zdravotním“ stavu přirozených ekosystémů, ale jeho evoluční linie (čeled hominidů a prvních lidí) byla z neznámých důvodů výjimečná. Vedle přizpůsobování se prostředí změnami své vnitřní biologické struktury, které jsou pomalé a omezené, obdržel člověk somatické i psychické předpoklady pro rychlé a zdánlivě neomezené účelové přizpůsobování svého okolí. Jako dvouohý hominid s předními končetinami uvolněnými od lokomoce byl přirozenou biolo-

Vymírání biologických druhů vyvolané kulturou je už asi tisíckrát až stotisíckrát rychlejší než vymírání přirozené

ovládnutých přírodních sil proti ostatní přírodě, integruje a napomáhá reprodukovat souhrnné lidské dílo - kulturu. Takže už kultura velmi jednoduchá (s minimální materiálně-technickouází) je díky zvláštnímu zaměření a integrativní síle své duchovní složky nepřirodní a onticky rozděluje skutečnost: zvláštní způsob lidského chování, poznávání a komunikace vytváří z kulturního společenství nestandardní, potenciálně opoziční subsystém biosféry.

K dramatickému vyhocení potenciálního konfliktu kultury s přírodou proto nedochází ani „selháním“ člověka, ani „selháním“ kultury. Naopak, dochází k němu úspěšným rozmachem nynějšího predátorského typu kultury - planetárním propojováním původně lokálních lidských kultur. Globalizovaná kultura, která pohlcuje rozptýlené regionálně odlišné kultury (převahou přírody kdysi přinucené respektovat zvláštnosti své ekologické niky), zatlačuje totiž přírodu frontálně, rafinovaně a skrytě. Krize, jejíž podstatu přímo nevidíme, vzniká proto jako důsledek příliš rychlého růstu umělé uspořádaných struktur, především množství předmětů, staveb a techniky. Například osobní automobily jako dominantní forma dnešní spotřební techniky, v kombinaci se stavbou cest, sídel a parkovišť, stále více pronikají i na místa, jež kdysi patřila pouze životu, přirozeným ekosystémům.

Dosud největší existenciální krize kultury souvisí tedy se zánikem nenahraditelného přírodního bytí. A protože pustošení přirozené uspořádanosti Země již není omezeným a vedlejším,¹⁴⁾ nýbrž globálním a hlavním výsledkem prostorové expanze kultury, vyplý-

vat gickou evolucí vybaven tak, že si dokázal přizpůsobovat vnější přírodu výhradně pro sebe. Tento původně nenápadný proces, který se pomalu rozšiřoval do dalších oblastí,¹⁵⁾ svým dnešním rozsahem a charakterem, zdá se, pozemskou přírodu „zaskočil“. Jeho podstatou není totiž účelnější potravní strategie zaměřená na přežití početnější populace, jakou snad ještě byly regionální kultury s převahou zemědělství. Jeho podstatou je dlouhodobě neudržitelná strategie nesmyslného růstu a rozšiřování protipřírodní kultury. Jde o biologicky sebezáhoubou strategii (v predátorském paradigmatu kontrolovanou kapitálem), jak pro jeden biologický druh (člověka) stále rychleji přeměňovat nenahraditelné přírodní struktury na dočasně užitečné věci, služby, zážitky a nakonec - na cizorodý odpad poškozující přírodu. Podstatou této strategie je vysoká, biotickým potřebám člověka neadekvátní, a proto jeho organismus nekultivující abiotická spotřeba nás všech.

Kultura jako nebiotický systém, jak jsme již naznačili, je od počátku možná jen díky vlastní vnitřní informaci - duchovní kultuře. Protože duchovní kultura je odlišně nastavená než genetická informace živých systémů, protože působí na jiné struktury lidského organismu (na oblast jeho CNS), determinuje lidské chování výrazněji než příroda. Košatá struktura lidských činností sice generuje všechny úrovně a linie kulturní evoluce, ale člověk jako bytost v individuálním projevu cílevědomá je nucen se kulturnímu procesu podřizovat a stávat se jeho funkčním prvkem.¹⁶⁾ Lidé, protože jsou nuceni se socializovat, tj. respektovat materiální i duchovní dědictví svých předků,

¹⁰⁾ Jednostranné hledisko koevoluce genů a kultury, podle něhož jsou geny a kultura pružně a nepřímě spojeny „epigenetickými pravidly“, je typické pro sociobiologický přístup ke kultuře (viz Wilson 1999:143).

¹¹⁾ Škoda, že také filosofická literatura tento důležitý problém zatím poměrně málo reflektuje. I v této oblasti se tak zřídka možnosti odkazovat na vlastní samostatnou tradici.

¹²⁾ Otázka, co je hlavní a co je vedlejší účinek působení jednoho systému na druhý, nemůže být odpovězena ani pro konkrétní situaci jednou provždy. U zatížení otevřených nelineárních systémů jde kromě jiného i o problém míry, jehož extrémní podobu může dobře ilustrovat metafora „poslední kapky“.

¹³⁾ Dnes stále ještě samozřejmý důraz na duchovní stránku kultury, tj. všeobecně rozšířená redukce kultury na kulturu duchovní, může kořenit v nesprávném předpokladu ontické adekvátnosti celého kulturního systému biologickému organismu člověka. Ale např. civilizační stres dokáže měnit řadu funkcí civilizaci málo přizpůsobeného lidského těla. Protinfekční i protinádorová imunita, odolnost buněčných membrán proti poškození, zvýšený výskyt alergií a diabetu, jakkoli se to dříve nepředpokládalo, jsou ovlivňovány stresovými faktory.

¹⁴⁾ I když tato formulace nezní v souvislosti s člověkem libozvučně, je patrně jedním z dostatečně ověřených biologických poznatků. Když S. J. Gould odmítá myšlenku A. R. Wallace, že lidské bytosti „jsou jistě předurčeny k vyšší a trvalejší existenci“, uvádí: „Dovolil bych si odporovat. Průměrný druh fosilních bezobratlých žije, jak to dokládají fosilní záznamy, tak 5 až 10 milionů let... Obrátlovci mají sklon žít kratší dobu“ (Gould 1988:142).

¹⁵⁾ Každý druh, podobně jako každý člověk, odněkud je. Vzhledem k neskirmé složitosti procesu fylogeneze nemožno druhy současně vznikat na několika místech planety. „Koncept evoluce předpokládá, že každý druh vznikl v jediné určité oblasti, zatímco kreacionisté věří, že Bůh nově stvořené druhy rozmístil v jediném okamžiku do vzájemně vzdálených míst“ (Gould 2008:639).

¹⁶⁾ „Jednotlivec je stejně produktem společnosti, jako je společnost produktem jednotlivců; ohromná síť zvyklostí, mravů, konvencí, řeči a tradičních představ čeká, aby se vrhla na každé novorozené a stvořila je k obrazu národa, v němž se objevilo“ (Dewey 1929:92).

► jednájí nakonec podobně „jako buňky složitěho organismu s kolektivní inteligencí a přizpůsobovací schopností...“ (Capra 1983:307). Ve výsledcích aktuální i dlouhodobé činnosti lidí se pak realizuje nejen to, o co lidé usilují, ale také to, co nezmýšlejí a nechtějí, co vyplývá z logiky fungování historicky vytvořeného systému kultury jako celku.¹⁷⁾ Vždyť například i nepředmětné kulturní produkty - jazyk, morálka, peníze atp. - nemohou nikdy fungovat jen jako nástroje realizace aktuálních lidských zájmů. Vznikaly převážně spontánně, jako specifické subsystémy a regulativy kulturního systému, který je vytvářel pro své udržení, reprodukci a evoluci. Žádné individuum, ale ani žádný kolektivní subjekt jim plně nerozumí, a nemůže si je proto snadno podřídit. Proto lze říci, použijeme-li záměrně biologickou terminologii, že všechny dnešní kultury a jejich subsystémy vyrostly v průběhu protipřírodní kulturní evoluce. Také pro kulturu totiž platí to, co připomíná F. A. Hayek: že „spontánní řád se formuje sám ze sebe“ (Hayek 1995:25). Takže většina cílevědomě vytvářených konstrukcí, institucí a subsystémů má „...své místo jen v rámci ještě obsažnějšího spontánního řádu a nezapadala by do totálního řádu, jenž by byl záměrně organizován“.¹⁸⁾

Výše uvedené argumenty nás opravňují konstatovat, že nejen přirozené ekosystémy a biosféra, ale také regionální kultury a kultura globalizovaná, přestože jde o systémy odlišně nastavené, nesou dnes mnohé znaky velké disipativní struktury.¹⁹⁾ Kultura je složitým a rozlehlým umělým systémem, který sice vedle člověka zahrnuje i další živé prvky a subsystémy, ale který se v hostitelském systému biosféry vyznačuje svou vlastní nebiologickou orientací, integritou a sebestrukturací: schopností vnější prostředí poznávat, využívat a růst na jeho úkor; schopností přirozené struktury rozbíjet a v novém rámci kultury zpředmětňovat své vlastní poznání, svou vlastní vnitřní informaci.

Lidská individua, která jsou koneckonců jediným smyslem (a biologickým motorem) kulturní evoluce, se sice daří v jejím průběhu částečně technologicky i sociálně osvobozovat, ale jejich celková závislost na velkém nadindividuálním systému kultury se téměř stejnou měrou zvyšuje. Vždyť to, co roste, transformuje se, diferencuje se a nově se strukturuje, jsou především rozmanité prvky a subsystémy společenských organizací, materiální a duchovní kultury, a pouze částečně také ontogeneticky získaný obsah lidského individuálního vědomí, lidské poznatky, dovednosti a schopnosti.²⁰⁾

Kulturní evolucí (lidskou aktivitou) se tedy primárně proměňuje a strukturuje systém, který vytváří své nové prvky, části a subsystémy, tj. např. instituce, organizace, materiální a technické prostředky, poznatky, regulativy, hodnoty atp. Lidé, kteří tento evoluční pohyb vyvolávají, se totiž jako živé prvky pozemské přírody spolu s kulturním systémem snadno měnit nemohou. Ovšem v rámci možností, které určuje jejich značně konzervativní genetická paměť, se na proměny kulturního systému, analogicky jako na proměny přírody, adaptují. Jen v tomto smyslu se tedy v závislosti na své roli v kultuře duchovně transformují, ale znovu jen v souladu s tím, co jim jejich apriorní ontogenetický program umožní a dovolí.²¹⁾ Zdá se však, že v konzervativní struktuře lidského genu spočívají nejen obtíže spojené s adaptací lidí na protipřírodní spotřební kulturu, ale i jiskřička naděje na její biofilní proměnu. Podobně jako existuje potenciální polyfunkčnost lidského mozku, zejména jeho schopnosti přejít od řízení jemné svalové motoriky, k integraci sémantické učení a rozvíjení pojmového poznání, by patrně mohla existovat i potenciální polyfunkčnost struktur lidského genu.²²⁾

DVA ZPŮSOBY UTVÁŘENÍ KULTURY

Veškeré pozemské bytí je evolučně konstituované. Přirozenou a kulturní evoluci jako dva různé způsoby formování pozemského bytí propojují sice četné analogie a izomorfismy, ale rozdily převažují. Kultura, podobně jako biosféra, se dnes stala rovněž globální disipativní strukturou. Relativně mladý kulturní systém, který vzniká jinou aktivitou a který produkuje a využívá jiný typ informace, je však výrazně otevřený nejen pro látku a energii: protože je protipřírodně orientovaný, poškozuje přirozené bytí, ale nemůže dosáhnout klimaxu; trvale vstřebává novou sociokulturní informaci. Pokusíme se to objasnit.

Lidská aktivita, která formuje kulturní systém, může kulturní struktury produkovat v podstatě jen dvěma způsoby: nepřímým a přímým. Nepřímý způsob jejich vzniku, který v utváření kultury dominoval před průmyslovou revolucí a který podle nás odpovídá „opatrnému“ růstu kultury jako umělého systému uvnitř širšího systému přirozeného, vzdáleně připomíná vznik přirozených ekosystémů v pozemské abiotické přírodě kolonizací území a sukcesí (časovou následností). Je to sice způsob člověkem záměrně volených adaptivních změn přírodního prostředí, ale umělá systémová podoba kultury (její struktura) tu vzniká jako předem informačně nepředepsaná. Tak např. vznikají organizované tlupy lovců a sběračů, etnický jazyk, mytické vědomí, neolitická vesnice, a později i trh, peníze a instituce liberální společnosti. Tento informačně přímo nepředepsaný, a proto relativně pomalý způsob růstu kulturní uspořádanosti je charakteristický nejen postupnou integrací „prefabrikátů“ přirozené evoluce do kulturního systému, nýbrž i jejich důkladným testováním hostitelským prostředím kultury i přírody.

Přímý způsob naproti tomu produkuje abiotické kulturní struktury na základě racionálního předjímání (anticipace, plánu, projektu), tj. jako informačně instruované - předepsané (např. nástroje, užitečné předměty, stavby). I když i tento způsob vzdáleně připomíná metody biotické konstruologie (spontánní realizaci genetické informace živým systémem v průběhu ontogeneze), výrazně se od nich odlišuje. A nejde jen o to, že informačně předepsané prvky kulturního systému (věci, stavby, technika), které konstruuje i rekonstruuje člověk, zůstávají - na rozdíl od organismů - pro novou informaci otevřené. Jde také o to, že v těchto strukturách se zpředmětňuje pouze menší část společenské duchovní kultury - produktivně orientované parciální vědění. Vzniká tím možnost, která se výrazněji prosadí až v liberálně tržní společnosti, aby dílčí poznání a dílčí ekonomický zájem (zisk) určovaly podobu kultury jako celku, aby kulturu deformovaly včetně lidské ontogeneze a způsobu života lidí.

Z naznačeného modelu formování kultury vyplývá, že předmětné kulturní struktury se „rodí“ buď postupnou úpravou (pomalým formováním) přírodních předmětů, nebo umělou technickou „syntézou“ z relativně jednodušších produktů (látek) přirozené evoluce. Vyplývá z toho, že konstrukční materiál a částečně i funkční aktivita techniky pocházejí ze struktury a aktivity Země, z její už jednou konstrukčně vestavěné látky a energie.²³⁾ A právě tímto informačně předepsaným konstruováním dnes vznikají jak produktivní subsystémy globální technosféry (výrobní komplexy, dopravní systémy, informační sítě), tak malé každodenní věci a spotřební technika.

I přes existenční závislost na člověku se však umělé kulturní struktury spontánně propojují do větších funkcí celků. Chovají se značně autonomně a v důsledku své technické jednoty, spolupráce a souvislé sociokultur-

¹⁷⁾ Tuto myšlenku ve své filosofii dějin rozvíjí zejména G. W. F. Hegel.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 43.

¹⁹⁾ Připomínáme, že Prigoginův termín „disipace“ označuje rozptyl energie v systému, jeho energetickou a látkovou výživu, která se z části může využít i na růst jeho uspořádanosti. Srovnej (Prigogine 1984:177-209).

²⁰⁾ Protože ani vnější přírodní síly nemohou přísně informačně předepsané živé systémy přímo měnit, nelze očekávat, že by se to mohlo snadno podařit onticky odlišně uspořádané kultuře. I vůči ní zůstávají genomy biologických druhů informačně uzavřenými strukturami a ona pro ně také jen vnější silou.

²¹⁾ Jako by tu šlo o kulturní analogii evoluce přirozené. Tato evoluce, jak píše E. Wilson, „...je vlastností populací, jedinců a jejich bezprostřední potomci se nevyvíjejí“ (Wilson 1995:82).

²²⁾ O mozku bychom mohli obrázně říci, že příroda vytvořila jeho zatím dokonalý „hardware“, zatímco kultura, a níž se každý člověk v průběhu své ontogeneze socializuje, vytváří a mění zejména jeho „software“. Je téměř jisté, že např. potenciální polyfunkčnost lidského organismu vznikala právě těmi evolučními změnami, které vedly k vytvoření dlouhých prstů při stromovém způsobu života a nakonec k uvolnění rukou pro manipulaci s předměty. Ostatní kulturní predispozice člověka jsou do značné míry odvozeny z této zásadní somatické změny. Tuto myšlenku obhajuje zejména evoluční biolog S. J. Gould. „Vzpřímený postoj je to překvapivé, ta nesnadná záležitost, ona prudká přestavba naší anatomie. Následně zvětšení mozku je, anatomickou mluvou řečeno, sekundární příznak, nenáročná přeměna zapadající pevně do obecného vzorce evoluce člověka.“ (Gould 1988:132).

²³⁾ Evoluce abiotické techniky jako by uměle „oživuje“, nebo přesněji, dodatečně do kultury převtěljuje tu část pozemské abiotické přírody, která, protože nebyla včleněna do živých systémů, by v pozemských podmínkách podléhala pouze přirozené entropizaci.

ní aktivity lidí se víceméně samovolně reprodukuje jako relativně samostatné funkční složky kultury.

Řečeno zkratkou, první způsob nepřímé ontické aktivity kultury dominoval v lovecko-sběračských a zemědělských kulturách, tj. v podstatě až do průmyslové revoluce. Druhý způsob přímé ontické tvořivosti kultury, charakteristický záměrnou aplikací produktivně orientované vědy jako dílčí strukturální informace (který současně vyvolává ekologické ohrožení kultury ze strany destabilizované biosféry), se plně rozvíjí až v tzv. kulturách technického typu.

NEPŘÍMÝ ZPŮSOB UTVÁŘENÍ KULTURY

Je zřejmé, že všechny tzv. přírodní národy byly z dnešního hlediska orientovány výrazně atechnicky, tj. na zachování existence a integrity kulturního společenství, na reprodukci tradic vytvořených poznatků, hodnot a pravidel sociálního chování. Protože jejich materiální báze byla jen málo přeměněnou přírodou, jednoduchá regionální kultura přirozené ekosystémy poškozovala málo a pouze lokálně. Rozvíjela se pomalým empirickým hledáním, využíváním a předáváním efektivních algoritmů lidské praktické činnosti, tj. fyzickou transformací přirozených ekosystémů, živých organismů, krajiny, půdy a dalších přírodních struktur a procesů. Duchovní složka těchto kultur,²⁴⁾ se také rozvíjela pozvolna, i když mnohem rychleji, než se přirozeným způsobem proměňuje genetická informace živých systémů. Avšak tím, že regionální kultura respektovala přirozený řád přírody, tj. empiricky nalezenou dynamickou rovnováhu mezi kulturním a biotickým společenstvím, chránila svou lokální ekologickou niku a udržovala přírodní podmínky své dlouhodobé existence.²⁵⁾

Jednoduchou materiální kulturu, která je nejprve převážně „biotická“ (tvoří ji např. domestikovaná zvířata, kulturní rostliny, enzymatické procesy při zpracování potravin atp.), proto s výjimkou nástrojů, složitějších artefaktů, lidských přibytků atp. z velké části reprodukuje a energeticky saturuje sama biosféra. Většina kulturních předmětů má dlouhou životnost, fyzickou i morální, a proto lokální kultura - povinně-li potravní nároky lidí a zvířat - biosféru příliš nezátěžuje ani svou reprodukcí, ani svou evolucí. Naopak, protože tempo kulturní evoluce bylo pomalé, některé její prvky mohly být takřka zdarma (podobně jako prvky přirozených ekosystémů) optimalizovány mnohonásobným spontánním střetáváním s ostatními přírodními strukturami.²⁶⁾

Zhotovení i užívání nástrojů a dalších technologických přípravků už sice předpokládá existenci příslušné strukturální informace, tj. intelektuální představy včetně osvojení souboru dosti složitých technologických znalostí a dovedností, ale praktické použití instrumentální techniky zatím nepotřebuje žádnou širší umělou funkční strukturu. Nástroj lze připojit přímo k člověku, k lidským bytostným silám, a nemusí mít tedy svůj vlastní umělý technický nosič. Vytvoření, reprodukce a energetická výživa takového nosiče (soustavy mechanických strojů), jak to názorně demonstrovaly továrny z období průmyslové revoluce, byly náročným technickým výkonem: předpokládaly akumulaci kapitálu, stavbu továren, aplikace vědy, a proto nutně zatížily prostředí. Naproti tomu o využití a funkci nástroje rozhoduje zpravidla individuum, a proto se instrumenty - s výjimkou pro oblast vojenství, zavodňování, důležitých staveb vojenských atp. - nestávají ani sporným předmětem vlastnictví, ani politické strategie, etických úvah či přímého ovlivňování z centra moci.

Účelově orientovaný řád kultury nad přirozeným, slabě biofilně orientovaným řádem přírody lokálně „vítě-

zil“ a do značné míry si i velmi složité přírodní struktury podřizoval. Příkladem mohou být domestikovaná zvířata, umělé zemědělské ekosystémy, růst lidské schopnosti ovládat vlastní bytostné síly kulturním způsobem. Na instrumentální úrovni abiotického technického pokroku, tj. bez možnosti produktivně využít dodatkových energetických zdrojů, nemůže však dojít k narušení globální dynamické rovnováhy biosféry. Rozsáhlé přirozené ekosystémy jsou pro instrumentální aktivitu málo početné lidské populace dostatečně stabilní i elastické. Proto na druhé straně nemohou lidské kulturní expanzi a pustošení některých oblastí ani zabránit.²⁷⁾

Neolitická revoluce, nesmírně významný proces, který „vytvořil“ téměř všechny dnes známé druhy domestikovaných zvířat a kulturních rostlin, je prvním velkým důkazem omezených možností, ale i předností nepřímé ontické tvořivosti kulturní evoluce. Tato patrně nejhlubší technologická a společenská změna vůbec, která by ani hypoteticky nemohla být výsledkem teoretického projektu ani dílem samotného individua, na jedné straně člověka z přírodního řádu částečně vyřadila (či spíše lidé sami jako by vystoupili z diktátu přirozených potravních řetězců). Na druhé straně však sféra zemědělství i neolitická kultura jako celek zůstaly součástí biosféry a mohly dále těžit z její přirozené produktivní schopnosti, z její integrity a ekosystémové energie (v biomase akumulovaného slunečního záření).

Tradiční zemědělství se na několik tisíciletí stalo „snesitelným organickým parazitem“ původních ekosystémů. Patrně vznikalo současně na několika místech planety a spolu s biosférou sladilo svůj metabolismus tak, že dokázalo reprodukovat předpoklady své dlouhodobé existence.²⁸⁾ Empiricky nalezená forma všestranného využití domestikovaných zvířat a kulturních rostlin sehrála pozitivní roli při vytvoření podmínek nízké ekologické zátěže biosféry. A zvláštní zemědělská technologie již před průmyslovou revolucí umožnila i specifickou biotickou mechanizaci zemědělské práce.²⁹⁾

PŘÍMÝ, INFORMAČNĚ PŘEDEPSANÝ ZPŮSOB UTVÁŘENÍ KULTURY

Rozmach přímé ontotvorné aktivity kulturní evoluce, srovnatelný s prudkým nárůstem disparity a diverzity biosféry po kambrické explozi před přibližně půl miliardou let, zahajuje průmyslová revoluce. Evropská kultura, orientovaná predátorským duchovním paradigmatem, tu vsadila na umělou technickou tvořivost, založenou na záměrných aplikacích racionální sociokulturní informace (přírodní vědy), vsadila na perspektivně problematický rozvoj abiotických technologií. Protože technologickou podstatou průmyslové revoluce byl složitý společenský proces přeměny manufaktur ve stroje továrny, přírodní věda sama sice tuto revoluci vyvolat nemohla, ale na jejím šíření a prohlubování se již výrazně podílela. V Evropě tak na už přelomu 18. a 19. století započal prudký spontánní vývoj abiotické techniky. Produktivně aplikovaný mechanický princip poprvé v lidské historii umělým způsobem „oživil“ tu část lidských artefaktů (nástroje a makroskopické části strojů vytvořené z relativně pasivních přírodních látek), které již nemohl funkčně integrovat a dynamizovat člověk-řemeslník.

Možnost nástroje přijímat novou sociokulturní informaci je sice ve srovnání s živými systémy výraznější, ale je omezena hlavně jeho materiálem. Dřevěné, kostěné a kamenné nástroje měly ve srovnání s pozdějšími nástroji kovovými mnohem menší schopnost převzít a udržovat požadovaný tvar. Odlévání, kování a broušení kovových nástrojů byly tedy jednou z podmínek jejich diferenciace a specializace. Vzhledem k větší absorpční

²⁴⁾ Všechna pohanská náboženství konečným cílem přirodu jako takovou, jako posvátnou strukturu. Přejít k monoteismu, v němž byla příroda stvořena Bohem, však postupně předával přírodu k uvážlivému lidskému využívání. Ale teprve novověké přijetí liberálně tržních principů v politice a ekonomice jakoby plně „darovalo“ evolučně vytvořené bohatství přírody kapitálu.

²⁵⁾ „I takzvané ‚primitivní národy‘, které zkoumají etnologové, mají hlubokou úctu k rostlinnému a živočišnému životu. Tato úcta je u nich vyjadřována tím, co my považujeme za pověry. Ale ve skutečnosti vytvářejí tyto ‚pověry‘ velmi účinný blok pro zachování určitě přirozené rovnováhy mezi člověkem a prostředím...“ (Lévi-Strauss.1991:105-106). Ale to patrně platí jen pro ušedlá etnika. Poškození přírody nomády, kteří se svými stády kočují, je často nevratné.

²⁶⁾ Touto spontánní optimalizační tendencí se zatím společenská vědy ani filosofie příliš nezabývají. Na příkladu vytváření spontánního řádu na tento problém nepřímo upozorňuje (Hayek 1991).

²⁷⁾ „Předkové v naší fylogenezi nebyli rození ochránci přírody, nýbrž rození kořisti. Víc toho nemohli napáchat prostě proto, že tenkrát neměli technické možnosti, jaké dnes máme my, a protože jich bylo poměrně málo“ (Wuketits 2006:148).

²⁸⁾ Již jsme připomínali, že biologické druhy jako jedinečně vysoce komplexní biotické konstrukce nutně vznikají v izolovaných populacích a vždy na jediném místě planety. Teprve potom se pokoušejí obsadit celý svět.

²⁹⁾ Máme tím na mysli zejména využití tažné síly zvířat k obdělávání půdy, ke sklizni obilí i dalších plodin, pro dopravu v zemědělství i pro pohon stacionárních strojů. Rozdíl mezi pluhem, který táhne vůl, a pluhem taženým dnešním traktorem, je sice z ekologického hlediska podstatný, ale z hlediska ryze technologického (převracení a kypření půdy) je to rozdíl spíše kvantitativní. Také dnes již téměř zapomenutý žentour, který bylo možné spatřit ještě v polovině minulého století za každou větší venkovskou stodolou, je dobrým příkladem přeměny translační síly zvířat na užitečný kroučící moment pro pohon stacionárních mlátiček, řezaček píce, srotovníků atp.

► schopnosti mechanických systémů zpředmětovat volnou sociokulturní informaci (vědu), mohly být do produktivního procesu rychle začleňovány hlavně neživé přírodní síly a struktury. Teprve s odstupem času vidíme, že to byla především energie fosilních paliv (energie uhlí, pocházející z uchované produkce biomasy ve starších geologických dobách), která roztáčela kola průmyslové revoluce. Poprvé v dějinách kultury nastalo hromadné čerpání neobnovitelných přírodních zdrojů Země. A již někde zde byla také zahájena další vlna frontálního útoku na rozmanitost života.³⁰⁾ Začala tu operace, v níž protipřírodní kultura pokračuje a jejíž intenzitu nebezpečně stupňuje: na jejím konci je dnes nejen vysoce diferencovaná globální abiotická technosféra, ale také poškozená a znečištěná planeta, odlesněná a zbytečně zastavěná krajina, vysušená půda, zjednodušená, zamořená a destabilizovaná biosféra.

³⁰⁾ Již jsme připomínali, že první vlnou náporu na biologickou rozmanitost byli lovci-sběrači. Druhou vlnou byli zemědělci. Rozdíl mezi jednotlivými vlnami je ovšem také v tempu, které ovlivňuje technika. „Jediný den práce s motorovou pluhou může biologický druh poslat do nenávratna“ (Wilson 1995:24).

³¹⁾ „Několik posledních analýz odhadlo, že biologické služby, které jsou poskytovány společností přímo ze zdrojů přírodního kapitálu, mají hodnotu nejméně 36 bilionů dolarů ročně. Toto číslo se blíží ročnímu hrubému světovému produktu, který činí asi 39 bilionů dolarů... Pokud by se zásobám přírodního kapitálu připsala monetární hodnota a předpokládalo se, že tyto vklady budou přinášet „úrok“ 36 bilionů dolarů ročně, pak by se hodnota světového přírodního kapitálu pohybovala někde mezi 400 a 500 biliony dolarů...“ (Hawken 2003:23).

³²⁾ Na neodvratné vyhnutí člověka z vlastní viny opakovaně upozorňuje biolog F. Wuketits. „Katastrofu s velkým K, největší katastrofu planetárního rozměru, která by i bez nukleárního konfliktu zastínila obě světové války, však hrozí systematické ničení ekologických cyklů. Člověk vyvádí Zemi z rovnováhy a netuší, jak strašné následky může jeho chování mít.“ (Wuketits 2006:172).

³³⁾ Názor, že spolu s růstem vědeckých poznatků se nerovinně lidský rozum a moudrost, mravnost a odpovědnost, zastávají dnes mnozí autoři. „Naopak, s růstem vědecké produkce se zvětšuje naše bezradnost, rozestupuje se propast mezi proveditelným a obhajitelným. Věda a technika se nám vzdalují, ztrácíme schopnost odlišit relevantní poznatky od irelevantních, životně důležité výsledky vědeckého bádání od takových, jež život ohrožují. A bylo by naivní si myslet, že výsledky vědecké práce jsou neutrální.“ Tamtéž, s. 178.

Ještě před průmyslovou revolucí mohla lidská kultura, jejíž ekonomickou základnou bylo zemědělství a jejíž závislost na přírodě byla bezprostřední, udržovat příbližnou rovnováhu s původní přírodou. Bylo to možné i proto, že informačně izolované regionální kultury byly technologicky nerozvinuté, slabě energeticky integrované a že kultura jako celek se vyvíjela dostatečně pomalu, bez vzájemného posilování (kooperace) svých relativně samostatných částí. Oba velké opoziční systémy – biosféra i kultura – měly tedy k dispozici čas, spolehlivý faktor přirozené optimalizace všech nově vznikajících útvarů uvnitř spontánně aktivního prostředí Země.

Rychlý rozmach technické spotřební kultury však již dnes vyžaduje kompenzaci nedostatečné optimalizační funkce času způsobem praktickým i teoretickým. Protože v predátorském paradigmatu (v měřítku lokálním ani globálním) samovolně nevznikne ani ekologická výroba a spotřeba, ani dlouhodobě udržitelný způsob života lidí, protipřírodní technologický samopohyb musí dočasně usměrňovat příslušný subsystém tradičního společenského řízení – demokratická politika. Bez skutečné ekologické politiky, práva, vzdělání a výchovy může však jít jen o řešení nouzové a dočasné.

Kulturní struktury se totiž prokazatelně „pečou z téže mouky“, z jaké se kdysi pekly struktury přirozené. A protože tato pomyslná mouka (prach z dávných hvězd, který je tvořen prvky periodické soustavy) již není k dispozici – přirozenou evolucí byla totiž vpečená (vestavěna) do neživých a živých forem planety Země – může se materiál pro umělé kulturní struktury získávat jen „drcením pečiva“ (rozbíjením) a novým formováním evolučně vytvořených struktur pozemské přírody. A to je také smysl naší opakovaně ústřední teze, že rozšiřování umělé uspořádaného kulturního bytí nutně způsobuje ubývání jedinečného přirozeně uspořádaného bytí přírodního.

Závažnou filosofickou a morální otázkou dneška je proto míra přípustného prostorového rozmachu kultury, rozsah a forma „kulturního parazitismu“ na hostitelském organismu přírody. I filosofové však zatím obcházejí problém, co dává člověku jako nahodile vzniklému biologickému druhu, který podobně jako jiné druhy, nemůže trvale žít v umělém prostředí, právo obsadit celou Zemi kulturou. Co nás lidi zmocňuje – ekonomickou mlouvou řečeno – ničit tak velké množství „přírodního kapitálu“, z jehož úroků by i nadále mohly žít všechny dnešní regionální kultury?³¹⁾

Průběh evoluce globalizované kultury však ukazuje, že kulturní systém bezhlavě kopíruje a prodlužuje geneticky předepsaný mechanismus útočné adaptivní strategie člověka jako druhu. Jakkoli si dnešní kultury zakládají na tom, že disponují rozvinutými vědami, etikou, právní teorií a filosofií, v praktických technologických a poli-

tických otázkách nerespektují varování obecných teoretických disciplín své duchovní kultury jako celku, ale plní příkazy a doporučení jediné uznávané vědy – ekonomie. Nesmyslně stupňují abiotickou výrobu a spotřebu, vzděláním, plytkou zábavou a reklamou podporují protipřírodní potence v lidské biologické přirozenosti.

Musíme tedy přiznat, že lidstvo, které ekologickou krizi vyvolalo a které za ni nese kolektivní odpovědnost, nemá dnes žádnou obecnou filosofickou teorii, která by s ohledem na dostatečně dlouhou perspektivu kulturního vývoje ukazovala východisko z krize. Jako bychom se již předem poraženecky smířili s faktem, že jsme zvolili nesprávnou strategii, že nám lidem je vlastní lhotejnost k širším souvislostem a vzdálenější perspektivě a že odevzdaně očekáváme své vyhnutí.³²⁾ Ani globalizovaná kultura nemá dostatečně pádný důvod, který by ji opravňoval obdělávat tak velké plochy půdy, vyrábět tak mnoho zbytečných věcí, „průmyslově“ exploatovat ochočená zvířata a obsazováním přirozených ekosystémů hubit jiné živé tvory jen proto, že překážejí lidské touze po bohatství, svobodě a spotřebě. Ve filosofii ani ve vědách o kultuře neřešíme problém, co extrémně vysokou spotřebou získáváme, a co naopak ztrácíme. Zatím nevíme o žádném vyšším mravním principu, který by snad mohl ospravedlnit to, co se na planetě odehrává: přehnaně vysoké uspokojování okrajových potřeb právě žijících lidí v bohatých zemích (za cenu nevratného pustošení přirozené uspořádanosti Země).

I když se bráníme planému moralizování, nemůžeme snadno přejít problém nynější absence filosofické a politické odpovědnosti. Vždyť odpovědnost za krizovou ekologickou situaci, která se zdá být neurčitá, lze rámcově dobře vymezit. Její stanovení však souvisí s pochopením výše uvedeného vztahu mezi nepřímým a přímým způsobem vytváření umělé kulturní uspořádanosti. Již jsme konstatovali, že se přímý, tj. informačně předepsaný způsob vytváření kultury v Evropě prosadil teprve po průmyslové revoluci. A právě vytváření kultury „shora“, tj. pod dohledem kapitálu a s pomocí přímých technických aplikací vědy (což odpovídá duchu buržoazní liberálně tržní společnosti) dnes výrazně předbílá a omezuje vytváření kultury „zdola“, tj. tradiční pomalé vytváření nepřímé. Omezuje tedy spontánní formování kulturních struktur přímým soužitím lidí s přírodou, přímou lidskou spoluprací, hodnotovým souzněním a neproduktivní životní aktivitou. Protože pouze dílčí teoretické vědění přináší zisk, úspěch a moc, pohotově se aplikuje ve výrobě, v nadbytečné spotřební technice a v různých formách společenské materiální kultury.

O obecné teoretické poznání, které by bylo určeno širší veřejnosti a které by pomáhalo formovat kulturu „zdola“, protipřírodní kultura nepečuje. Tím se však nebezpečně rozvírají nůžky nejen mezi rychlým protipřírodním vývojem kultury a pomalým vývojem pozemského života. Právě tak nebezpečné nůžky se rozvírají i mezi zrychlující se expanzí technosféry, která lidem vnucuje protipřírodní chování, umělé potřeby i dlouhodobě neudržitelný životní styl, a pomalým souhrnným chápáním světa nedostatečně vzdělanou veřejností. Ale nejde jen o to, že širší veřejnost už nemůže „brzdit“ (optimalizovat) nesmyslně vysoké tempo kulturní expanze spojené s destrukcí Země, ani o to, že nemůže rozumět kultuře, kontrolovat a usměrňovat produktivně orientovanou vědu.³³⁾ Jde také o to, že růst svébytnosti globálních kulturních struktur omezuje dříve dosaženou svobodu a demokracii. V kultuře nesmyslně podřízené ekonomice se totiž role člověka redukuje na poslušné kolečko v soukolí globálního protipřírodního systému. Člověk autor i smysl kulturní evoluce se stává vězněm i rukojmím spontánní-

ho růstu světové ekonomiky a technosféry. Bez světónáborové pomoci evoluční ontologie, bez pomoci nově orientovaných přírodních a společenských věd, nemůže dnes veřejnost přiměřeně rozumět situaci, která aliancí moci a dílčího vědění vzniká. Nemůže rozumět vztahu přírody a kultury, a tím ani prvnímu existenciálnímu ohrožení člověka jako biologického druhu.

Uznáváme, že otázkou přiměřeného světónáborového pochopení světa lidmi, které je nezbytným předpokladem jakékoli humanistické korekce spontánního sociokulturního vývoje obyčejnou občanskou aktivitou, se ani produktivně zaměřená věda, ani tržně orientovaná ekonomika a politika v predátorském duchovním paradigmatu zabývat nemohou. V tomto duchovním rámci jde totiž o neřešitelný problém skrytého ontického působení vědy a techniky proti přírodě, o historicky podmíněnou situaci, kterou může odhalit pouze ontologicky kompetentní filosofie. Nechceme-li dalšímu sebezáhubnému vývoji kultury pouze přihlížet, nemáme patrně jinou možnost, než z pozice evoluční ontologie na novou situaci přiměřeně reagovat: formulovat koncept ontického konfliktu kultury s přírodou, prosazovat reformu politiky, práva a vzdělání, rozvíjet promyšlený systém popularizace a reflexe vědy (v tisku, v rozhlase i v televizi), hledat způsoby výraznějšího uplatnění systémových biologických věd ve vzdělávání ekonomů, při kultivaci veřejnosti i vrcholové politiky.³⁴⁾

Ale znovu tu nejde jen o vytváření racionální negativní zpětné vazby globalizované kultury s pozemskou přírodou, tj. kontrolního vztahu, který by měl nahradit ztracené korigující vazby regionálních kultur s jejich ekologickými nikami. Musí jít současně o prosazování biofilního paradigmatu, a tím o oživení historicky prvotního způsobu nepřímého vytváření kultury lidskou aktivitou. Patrně jen tento nepřímý komplexní způsob, podřízený biosféře a obecnému hledisku lidského zdraví a štěstí, může integrovat parciální způsob přímý (informačně předepsaný) a čelit diktátu dílčí vědecké, technologické a ekonomické racionality. Dílčí racionalita, která v predátorském duchovním paradigmatu produkuje moc nad lidmi i přírodou, je bohužel hodnotově a světónáborově slepá. Má tendenci zpředmětňovat se v protipřírodních strukturách, v politice i ve vzdělání, prosazovat se podobzývovou formou reklamy a vnučování nadbytečných potřeb dospělé veřejnosti i mládeži.

BIOFILNÍ PERSPEKTIVA KULTURY

Potenciální konflikt přirozené a umělé uspořádanosti existoval od počátku kultury. V období lovecko-sběračských kultur to však byl nesoulad, který normální funkci a evoluci biosféry neohrožoval. Kulturní společenství bylo nuceno žít z přírodní potravní nadprodukce, která umožňovala jen řídké osídlení. Kultura tedy přirozené ekosystémy zatěžovala málo a pouze lokálně. Přestože některé oblasti světa byly v pozdějším neolitu poškozeny nadměrnou pastvou a nevhodnou zemědělskou technologií, pro další extenzivní rozšiřování kultury byly stále ještě k dispozici další přirozené ekosystémy.³⁵⁾

Důvody zániku vyspělých kultur starověku (sumerské, egyptské, mayské, řecké, římské) nemohou být ovšem vodítkem pro pochopení dnešní globální civilizační krize. Tyto staré říše se hroutily zejména proto, že vyčerpaly úživnost své příslušné ekologické niky a že jejich pyramidální mocenské a správní struktury se vzhledem k úpadku hospodářství a správy staly historickým anachronismem.

Fyzická globalizace dnešní protipřírodní kultury, tj. látkově energetické a informační propojování dříve izolovaných regionů, provázené celoplanetární podniká-

ním, rychlou výměnou technologií, zboží, informací, služeb atp., spolu s rostoucí turistikou vytváří situaci, v níž se lidstvo ocitlo poprvé. V důsledku mezinárodní spolupráce došlo k maximálně možnému prodloužení negativních zpětných vazeb globalizované kultury s přírodou. Silně uměle integrovaný planetární systém kultury proto může být do velké míry podřízen jen svému vnitřnímu hledisku efektivity (ekonomické prosperitě, zisku).³⁶⁾ Uvnitř globalizované kultury, která nyní závisí na zdravotním stavu celé biosféry, mohou tak paradoxně vznikat umělé struktury, jejichž fungování již primárně nezajišťuje lidské přežití, nýbrž mocenské zájmy hlavních globálních hráčů - bank a velkých nadnárodních společností.

Skutečný obsah společenské kultury duchovní tak nejlépe prověřuje (či spíše empiricky testuje) expanze dnešní umělé kulturní uspořádanosti. Dokud jsme totiž globalizovanou protipřírodní kulturu nevytvořili, nevěděli jsme, že naše duchovní kultura - zejména její skryté predátorské paradigma, navenek manifestované filosofii, přírodními a společenskými vědami - není tak úžasná a vznešená, jak se nám zdálo. Ukazuje se totiž, že duchovní a materiální kultura jsou funkčně propojeny, že jsou to dvě stránky téhož systému, na jehož povahu nemůžeme usuzovat jen ze způsobu jeho vlastní „sebeinterpretace“, tj. jen z nekritické reflexe, kterou veřejnosti nabízejí některé společenské vědy a média.

Dlouhodobý rozvoj kultury, který by poprvé vycházel z absolutní priority uchování obyvatelosti Země, tj. z biofilní kulturní strategie, musí tedy připravit vysoká teorie. Ekologická transformace existenčně ohrožené kultury prostřednictvím její nové konstitutivní informace - rozvíjející se v rámci biofilního duchovního paradigmatu - představuje proto historicky bezprecedentní pokus politiky ukončit živelnou fázi protipřírodní kulturní evoluce vůbec. Jde o zahájení etapy kulturní evoluce protipřírodní, v níž se nynější protipřírodní řád kultury přiblíží staršímu a obsažnějšímu řádu přirozenému a v níž bude konečně zastavena nesmyslná prostorová expanze kultury v biosféře. Pouze kvalitativní růst kultury, tj. „růst bez růstu“, je předpokladem dlouhodobě možné koevoluce kultury s přírodou. Naděje, že se tento pokus nakonec podaří, však může čerpat i z toho, že podmínky ekologické změny samovolně uzrávají krizovým vývojem nynější protipřírodní kultury. Krize se bohužel musí ještě více vyhroutit, obyvatelost Země se bohužel musí ještě více zkomplikovat, aby nezbytnost tak zásadní změny, kterou dnes paradoxně více pocítují prostí lidé než bankéři, podnikatelé a vrcholová politická reprezentace, přijala jako svůj program dnešní krátkozraká stranická politika. •

LITERATURA:

- CAPRA, F. (1983): Wendezeit. Bausteine für ein neues Weltbild. Bern-München-Wien: Scherz Verlag.
- CAPRA, F. (2004): Tkaň života. Nová syntéza myslí a hmoty. Praha: Academia.
- DEWEY, J. (1929): Rekonstrukce ve filosofii. Praha: Sfinx.
- DORST, J. (1974): Ohrožená příroda. Praha: Orbis.
- GOULD, S. J. (1988): Pandin palec. Praha: Mladá fronta.
- GOULD, S. J. (2008): Dinosauři v kupce sena. Praha: Academia.
- HAWKEN, P., LOVINS, A., LOVINS, H. (2003): Přírodní kapitalismus. Jak se rodí další průmyslová revoluce. Praha: Mladá fronta.
- HAYEK, F. A. (1991): Právo zákonodárství a svoboda. Díl I, Praha: Academia.
- HAYEK, F. A. (1995): Osudná domýšlivost. Omyly socialismu. Praha: Slon.
- KANT, I. (2001): Kritika čistého rozumu. Praha: Oikymen.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1991): „Od Rousseaua k Burkeovi“. In: Sciphi I. Scientia et Philosophia. Praha 1991.
- MARGULIS, L., SAGAN, D. (1986): Microcosmos. New York: Summit.
- POPPER, K. R., ECCLES, J. C. (1977): The Self and Its Brain. London, Routledge and Kegan Paul.
- PRIGOGINE, I., STENGERS, I. (1984): Order out of Chaos. London: Heinemann.
- ŠMAJS, J. (2008): Filosofie - obrat k Zemi. Praha: Academia.
- TEILHARD DE CHARDIN, P. (1990): Vesmír a lidstvo. Praha: Vyšehrad.
- WILSON, E. O. (1999): Konsilience. Jednota vědění. Praha: Lidové noviny.
- WILSON, E. O. (1995): Rozmanitost života. Praha: Lidové noviny.
- WUKETITS, F. M. (2006): Přírodní katastrofa jménem člověk. Praha: Granit.

³⁴⁾ Věříme, že filosofie, která rozpozná svou vlastní vinu na nevratném pustošení Země kulturou, se už nikdy nebude chovat jen jako abstraktní teoreticky neutrální disciplína, jako úzce pojatá antropologie.

³⁵⁾ Úživnost přirozených ekosystémů pro člověka se neolitickou revolucí zvýšila téměř tisíckrát. Paleolitický lovec potřeboval pro svou obživu 10 km², neolitický pastýř 10 ha, středověký zemědělec 2/3 ha orné půdy. Srovnej (Dorst 1974:142).

³⁶⁾ Problém zisku, který úzce souvisí se zdrojem společenského bohatství, není ve vztahu k přírodě dostatečně vysvětlen. Zdá se, že jediným možným zdrojem společenského bohatství musí být obelstvení přirozené aktivity Země. Klasická teze A. Smithe, že zdrojem bohatství národů je lidská práce, zamířela totiž účast přírody na jeho tvorbu. Jestliže v klasickém kapitalismu šlo o jistou rovnováhu mezi vykořisťováním aktivity neživých přírodních sil (zpředmětných v továrně) a vykořisťováním živé lidské práce (přírodních sil uvnitř člověka), pak dnešní globální kapitál stále více vykořisťuje nikoli již živou lidskou práci, ale práci mrtvou, zpředmětnou ve vyspělých technologiích, které obelství zákony nechráněnou aktivitu neživé i živé přírody.